

AVEL HON LENNEGEZH O C’HWEZHAÑ (57)

Me gav din em boa skrivet kement-mañ c’hoazh : ur wezhig bennaket e vo mat dimp klask goût petra oa levraoueg skrivagnerien *Gwalarn*. Aet an amzer hebiou, aet ar reuz ivez, lod levraouegoù preizhet divezh zoken... Ne vern, rak a-dreuz o skridoù... Nann, nann ! A-dreuz awen o skridoù kentoc’h, e c’hallomp lakaat muzul d’o anaoudegezh eus lennegezh ar bed. O c’hounnar o lakae da lenn, da adlenn, da zeskiñ dre’n eñvor oberennoù a oa skrivet en yezhoù na oant ket o hini. Spagnoleg, saozneg, alamaneg, italianeg... ha galleg evit lod anezhe ! Hep kontañ yezhoù all evel an iwerzhoneg pe ar c’hembraeg ! Ha hiroc’h c’hoazh ar roll !

Hon Roparz en devoa kemennet sklaer penaos *Gwalarn* a ranke bezañ kroashent al lennegezh krouet hag al lennegezh troet. Ne oa ket tri bloaz ma oa lañset *Gwalarn* ma voe evel ur gorventenn a lennegezh nevez embannet ha bannet. Prederiañ ha skrivañ, boueta al lenn ha maezhur dazont ar vrezhonegerien. Ar vrezhonegerien zo ac’hanomp.

Ne baouezer ket, ne dlefemp ket paouez a lenn hag a adlenn *Gwalarn*. Bepred en korn un niverenn bennak e kaver traoù bamus, peadra d’hon lakaat diwar souezh a-hed an amzer. Ne oa ket tri bloaz *Gwalarn* hag e oa bet savet uhel banniel al lennegezh c’hoazh. Foeltrañ ar c’hlichedoù kozh ne oa ket a-walc’h, ret e oa mont pelloc’h ha diskouez petra a oa kuzhet en speredoù birvidik ha yaouank *Gwalarniz* : dizoloiñ ar bed hag e lonkañ. Hag o arm karetañ oa al lennegezh, al lennegezh vrezhoneg. Ur c’hras skuilhet dimp.

Kemerit an niverennoù 9 ha 15, 1927 ha 1929 : paradigm ar *Prometheüs* digant an Aesc’hulos zo roet dimp gant Youenn Drezen, Roparz Hemon, Shelley ha Jakez Riou. Hag un heklef eus ar paradigm-se roet gant Arzel Even diwar Goethe en Galv, niverenn 10-11, 1942. Kalzik tud, kalzik skrivagnerien avat. Gwengel ar *Prometheüs* zo bet displeget abaoe an henamzer betek hon amzer-ni : *Prometheüs*, staget ouzh ur roc’h, debret e avu gant an erer evel barn a-berzh Zeus, dre m’en devoa laeret an tan d’e reiñ da Vab-Den... Anavezet an danevell.

Met ar *Prometheüs* zo ivez tem el lennegezh vodern, un tem da ezteurel mennozhioù a-vremañ. Youenn Drezen a droo pezh Aesc’hulos en brezhoneg, embannet en stumm ul levr hag a verko istor *Gwalarn* :

« O Aither doueel, Avelioù prim hoc’h eskell, Doureier ar stêrioù, Mousc’hoarzh diniver an tonnoù mor ! Ha te, Douar, mamm pep tra ; ha te hag a dizh gant da lagad kelc’h ar bed, o Heol ! Me ho kalv da destoù !! sellit ouzhin ! Gwelit petra a c’houzañ un Doue dre an Doueed ! »

An ton zo roet gant an tamm-se, tamm kentañ er gelaouenn, met n’eo ket tamm kentañ er pezh. Ur *Prometheüs Ereet*, hag evel un heklef e ro hon Roparz ur *Prometheüs Dierreet*, deroù troet pezh brudet Shelley :

« Tri mil bloavezh a zo tremenet, hag emañ c’hoazh *Prometheüs* chadennet ouzh ar roc’h, pa zigor drama Shelley. Hogen emañ ar beure o sevel m’en deus *Prometheüs* en diwezh pardonet da Zeus. Hag e teu amzer an dieubidigezh.

Lec’h : - Ur ganienn reier skornek en Indez. Emañ *Prometheüs* chadennet ouzh bevonn an islonk. Panthea ha Ione, div eus rummad an Okeanided, a zo azezet ouzh e dreid. Noz eo. A-nebeudoù e tarzha ar gouloù-deiz.

PROMETHEÛS. Tiern an Doueed, an Erevent, an Arc’houereed holl
Nemet Unan, a fonn er bedoù-mañ o ruilhal, lugernus,
A sellomp, e-touez ar re vev, Te ha Me hepken
Gant daoulagad digousk, sell ouzh an Douar-mañ
O paotañ gant da sklaved, a c’hopraez
'Vit glinazeulidigezh, pedennoù, meuleudi,
Labour ha lazhadegoù kalonoù brevet,
Gant spont hag emzispri, ha goanag hesk.

Ha me, me da enebour, dall ez kas,
 Ac'h eus lakaet da ren ha trec'hiñ, ez mezh,
 War va ezeved-me ha da c'hourven aner.
 Tri mil bloavezh hep andor ar c'housked,
 Predoù rannet bepred gant poanioù lemm,
 Ma'z eont da vloavezhioù, boureverezh, digenvez,
 Goap ha dic'hoanag, - sed va impalaeriezh, -
 Skedusoc'h kalz 'get honnezh a renez
 Diwar da gador-veur dic'hoantaet, Doue Galloudek !
 Hollc'halloudek, m'em bize teurvezet rannañ mezh
 Da zroukvac'homerezh, e-lec'h menel amañ,
 Tachet ouzh ar roc'h-mañ, dizraezus d'an er,
 Du, goañvel, marv, divent ; hep geot na fubu,
 Na loen na stumm na son a vuhez ebet.
 Siwazh din ! poan, da viken poan, da viken ! »

Koulz hag ober sede deroù ar skrid orin, kement ha keñveriañ an daou skrid, kement ha priziañ al labour treiñ kaset raok gant hon Roparz, ur Roparz a 27 vloaz, hag ur Shelley a 28 vloaz :

« Pro. Monarch of Gods and Dæmons, and all Spirits
 But One, who throng those bright and rolling worlds
 Which Thou and I alone of living things
 Behold with sleepless eyes ! regard this Earth
 Made multitudinous with thy slaves, whom thou
 Requistet for knee-worship, prayer, and praise,
 And toil, and hecatombs of broken hearts,
 With fear and self-contempt and barren hope.
 Whilst me, who am thy thy foe, eyeless in hate,
 Hast thou made reign and triumph, to thy scorn,
 O'er mine own misery and thy vain revenge. »

Shelley, barzh ha gwaz Mary Shelley, aozerez *Frankenstein*...

Met an heklev gwirion, fin, me gav din, zo roet gant hon Jakez pan skriv e *Brometheüs Ereet*, evel an Aesc'hylos. Ur skrid kinniget da eñvor Jorj Robin, un arzour marvet yaouank. Da rentañ enor dezhañ, gwir, met ivez da rentañ kont eus e c'houzañv. Ur skrid poanius ha hiraezhus, ur skrid kaer evel ar marv gwenn. Ur skrid ivez ma kemer hon Jakez bommoù eus troidigezh e geneil, Youenn. Un doare da ginnig ur gumuniezh skrivagnerien. Tristidigezh ha goanag war un dro :

« Dihun a reas d'ar pellgent, blaz ar gwad war e deod. Klañvourien a doc'helle dre o c'housk. Genel a reas, e gouzoug ur c'hlañvour, ur glemmadenn izil. Gouyender en em sile er sal, dre ar prenestroù digor frank. Ar stered a zaskrene en noz skedus. Ar menezioù euskarek a oa du war an oabl. Ar mor a vouboue... »

« Edo ar stered o vervel. Ur ruzell a lezenne dremmwel ar reter hag a vorlive liñserioù gwenn ar gweleoù. Ar sklêrijenn a c'houneze an oabl. War lein ar menezioù e skedas mousc'hoarzh kentañ an heol. Ar c'hudoned e trouze o eskell en traoñiennoù moredet.

'*O Aether doueel, Avelioù prim hoc'h eskell, Doureier ar stêrioù, Mousc'hoarzh diniver an tonnoù-mor ; ha te, Douar, mamm pep tra ; ha te hag a dizh gant da lagad kelc'h ar bed, o Heol...*'

Ar glañvourien a zihun. An hini en em glemme, a zo staget da ganañ.

- Agur ! Asteorgi, a lavar un Euskarad.

- Ata ! Jorj, hag ar yec'hed ? Hunvreet em eus edos o vont kuit... war livenn da gein, ha da dreid a-raok. Ha ! ha !...

- Ha me am eus hunvreet, a lavaras unan all, edo diereet Prometheüs.

- Diereet Prometheüs !... »

A-walc'h evit kavout meur a alc'hwez eus buhez hon Jakez : Euskadi ar menezioù hag an droug-skevent. Eñvor ha diougan war un dro. Siwazh dimp an diougan-se... Un diougan livet evel ur varzhoneg en komz-plaen. Arz hon Jakez. Ha pan lârin deoc'h eo eus an holl Brometheüsoù eo hennezh an hini a gavan ar c'haerañ, ar fromusañ, an arzelañ... ne vefet ket souezhet.

Shelley ha Jorj Robin en ur c'hendonkad merket gant ur marv yaouank. Seul yaouankoc'h an daou-se, seul grisoc'h laonenn lufus an Ankoù. Ne oant ket 'steredoù rock', eus kleub ar 27, evel Jim, Jimmy, Janis, Brian pe reoù all, nann avat, met en un tonkad e oant : bed an arz zo ur bed kreñv ha bresk war un dro, malet ha malet munut ar arzourien gant ar vuhez, an darvoudoù didruez, ar soñjoù du ivez... Hon Jakez, eñ, a glaske stourm ouzh seurt tonkad... met aner eus an anerañ...

N'ouzon ket en petra oa hon Arzel o soñjal pan droas *Prometheüs* ar Goethe. Evel den gouiziek, aketus, doujus ha speredek dreist an holl, emichañs e oa diazezet mat an tri stumm all eus ar *Prometheüs Ereet* pe *Dieret* e vefe, en e spered... Un tañva :

« Golo da neñv, â Zeus,
Gant lusenn ar c'houmoul,
Ha taer, evel ur paotrig
A zibenn askol,
Ouzh an derv hag ar c'hrec'hioù ;
Ret e vo dit avat lezel
Din va douar,
Ha va lochenn, n'ac'h eus ket savet,
Ha va oaled,
A aviez din
An tommder anezhi. »

Aesc'hylos awener Drezen, Riou, Hemon, Shelley, Even, Goethe... Talvoudegezh un oberenn lennegel eo ar ster a c'haller reiñ dezhi, a c'haller displegañ evel ma tisleger ur verb, evel ma roer bod dezhi en hon c'halon hag en hon spered.

En e rakskrid da droidigezh Drezen, e ro hon Roparz ul listennad puilh a skrivagnerien lennet gantañ : Chaucer, Shakespeare, Milton, Dryden, Pope, Addison, Byron, Keats, Shelley, Tennyson, Arnold, Swinburn, Winckelmann, Niebuhr, Goethe, Hoelderlin, Spitteler... Bezet soñj, e oa 27 vloaz... Pebezh levraoueg ha dreist-holl pebezh galloud lenn. Diskouez din da levraoueg hag e lârin dit piv out... Hag ul levraoueg a c'hall kreskiñ gant an amzer o tremen... Betek 1978...

Met *Prometheüs* zo, a-raok pep tra, azoniad an treiñ, ar c'hrouiñ, an azasad, azoniad birvilh meur a lennegezh en he yaouankiz leun a c'hoanag... Se eo unan eus elfennoù an etrebroadelezh kaset war-raok gant *Gwalarn*.

Herve Bihan

Levrlennadur

Aesc'hulos, *Prometheus Ereet – Ar Bersed*, troet e brezhoneg gant Youenn Drezen, Mouladurioù Hor Yezh, 2000. [embanadur kentañ Gwalarn, 1928]

Aesc'hylos, *Prometheus Ereet*, troet gant Youenn Drezen, (darn), Gwalarn, Niv. 9, 1927, pp. 68-71.

Percy Bysshe Shelley, *Prometheus Dieret (Prometheus Unbound)*, troet gant Roparz Hemon, Gwalarn, Niv. 9, 1927, pp. 72-75.

Percy Bysshe Shelley, *Prometheus Unbound – A Lirical Drama in Four Acts with other Poems*, London, 1820.

Jakez Riou, *Prometheus Ereet*, Gwalarn, Niv. 15, 1928, pp. 3-7.

Arzel Even, *Prometheus* troet diwar Goethe, Galv, Niv. 10-11, Diskaramzer 1942, pp. 194-195.